

ZBIRKA PISAMA IVANA VITEZA OD SREDNE¹

Iz Varadina² je krajem 1451. godine krenula u svijet zbirka od 70-ak pisama nastalih u kraljevskoj kancelariji Ugarskog kraljevstva iz pera tadašnjeg protonotara i istaknutog crkvenog dostojanstvenika Ivana Viteza od Sredne³. Dva su Pavla zaslužna da su pisma objavljena i došla do nas: Pavao Ivanić, prezbiter Zagrebačke biskupije i notar u kraljevskoj kancelariji, koji se kasnije spominje na dvoru pape Nikole V kao prevodilac za turski jezik, i Pavao arhiđakon, za kojega znamo samo toliko da je svojom upornošću i nastojanjima, katkad dosadnim i neugodnim, uspio postići da mu Ivanić sakupi, uredi i poprati komentarom pisma koja je Vitez pisao u razdoblju od 1445. do 1451. godine. Pisao je u ime Janka Hunjadija, istaknutog vojskovođe i od 1446. upravitelja Ugarskog kraljevstva, u ime prelata i baruna, a često i u svoje ime i slao poslanice širom Evrope — u Rim papi i kardinalima, u Beč i Veneciju, na Siciliju — kraljevima i knezovima zemalja s kojima je Ugarska odražavala bilo dobre bilo loše odnose.

Pisao je Vitez i poznatim ličnostima koje su bile bliske njegovom humanističkom radu, ali tih je pisama malo, jer je zbirka ograničena i vremenski i tematski. Osim toga, nisu sva pisma ušla u zbirku, neka su bila izgubljena ili tako oštećena da ih Ivanić nije mogao upotrijebiti, kao što navodi u predgovoru: *Habebis itaque hic illas solummodo epistolas, quae per eum a septimo citra anno factae dictataeque sunt; nec tamen et has omnes numero, sed eas, quae integrae et magis probatae videbantur*⁴.

¹ Ovo je prikaz zbirke s obzirom na književno-povijesne činjenice. U drugom sam radu obradila stilske i jezične osobine Vitezova izraza s posebnim osvrtom na neka karakteristična pisma.

Radila sam prema izdanju: Iohannis de Zredna Cancellariae Regis Hungariae olim Protonotarii Epistolae, in diversis negotiis statum publicum Regni Hungariae concernentibus, ab anno Christi MCDXLV usque ad annum MCDLI etc. per Paulum de Iwanich, dioceseos Zagrabienensis Presbyterum, altaris S. Pauli in Ecclesia Waradiensi Rectorem et Cancellariae Regiae olim Notarium etc. In J. G. Schwandtner, Scriptorum Rerum Hungaricarum Veteres ac Genuini, vol. II, Impensis J. P. Kraus, Bibliopolae Vindobonensis, 1741, p. 3-106.

² danas Ordea u Rumunjskoj

³ V. Fraknói u knjizi „Vitez János esztergomi érsek élete“, Budapest 1879. smatra da se Vitez vjerojatno rodio 1408. godine, dok M. Kurelac u svojim novijim istraživanjima (1978.) kao godinu rođenja određuje 1405.

⁴ Epistolae, str. 7

Vitezova su pisma zbog svoje aktualnosti ne samo danas nego i onda bila dokument od neprocjenjive vrijednosti. Pisana su od svibnja 1445. do svibnja 1451., a Ivanić šalje gotovu zbirku Pavlu arhiđakonu 16. prosinca 1451. To su, dakle, netom prošli događaji s mnogo remiscencija i razmišljanja o prethodnim zbivanjima, čije su posljedice ostavile dubok trag u Ugarskom kraljevstvu. Za svakoga tko je doživio nered i strahote izazvane unutrašnjim sukobima nakon smrti Sigismundova zeta kralja Albrehta (umro 1439.), a posebno nakon što su Turci kod Varne porazili kršćansku vojsku (1444.), kad je stradao mladi kralj Vladislav Jagel, pisma su predstavljala uvid u suštinu vanjske i unutrašnje politike dvora u Budimu. Iz njih izranjaju likovi u svoj svojoj dinamičnosti, sa svom beskrupuloznošću želje za vlašću s jedne strane, a s druge strane s opravdanim i upornim nastojanjima da se sačuva integritet višenacionalnog kraljevstva u svjetovnom i crkvenom pogledu. Upravo je Vitez, nekad skromni ali nadareni kanonik Zagrebačke biskupije, rodom iz Sredne u Moslavini, mudro vodio državne poslove tim smjerom i okrunio svoje djelo izborom Matije Korvina za kralja (1458.). Zato su i Ivanić i Vitez svjesni opasnosti koja može nastati, kad se pisma objave, ako dođu u ruke onima koji iz bilo kojih razloga nisu bili skloni Vitezu i kojima je smetao njegov politički utjecaj i veliki ugled.

Međutim, nije samo politička pozadina pisama tako živo privlačila Pavla arhiđakona. Iz predgovora, u kojem su Vitezova i Ivanićeva pisma namijenjena njemu, može se zaključiti da je bio veoma obrazovan i da je pisma želio imati kao predložak za svoj rad, za pisma koja je sam pisao. Interesirala ga je književna i jezična osebnost Vitezova izraza. Vitez je u to doba već nadaleko poznat po svome znanju i iskustvu koje je stekao studiranjem u Padovi, vršenjem mnogih crkvenih dužnosti, među kojima i dužnošću kustosa Zagrebačke biskupije i prepošta u Varadinu, zatim radom u Sigismundovoj kancelariji, gdje se formirao kao izuzetno sposobna i veoma obrazovana ličnost.

U predgovoru Vitez upućuje Pavla arhiđakona, uspoređujući sebe s Ezopovom vranom koja se kiti tuđim perjem, da se napaja na izvorima antičkih pisaca, jer: *Itidem sane tuus quoque Maro non erubuit, qui comptissimi illius atque panegyrici carminis sui eruditum dulcorem, ex melle Homerici fluminis epotasse adstruitur*⁵. Sam se ne kaje i ne stidi što je oponašajući i težeći za savršenstvom njihova izraza obogatio vlastito znanje i iskustvo te tako prilagodio stil antičkih autora svome pisanju.

Ovim mislima o osnovama obrazovanja mladih naraštaja Vitez nastavlja ideje Pier Paola Vergerija, koji je od 1417. do svoje smrti 1444. boravio u Ugarskoj i svojom djelatnošću obilježio prvo razdoblje humanizma u tim krajevima. Kao učenik Giovannija Conversinija, Petrarkina sljedbenika, Vergerio dolazi na poziv kralja Sigismunda. U to je vrijeme već prestala raditi talijanska škola osnovana

⁵ Epistolae, str. 11

1367. u Pečuhu i vjerojatno je Sigismund osjećao nedostatak u obrazovanju novih naraštaja. Vergerio je pedagog, teoretski nastrojen, odgojen u antičkom duhu, zadojen spoznajom o važnosti antičkih normi u formiranju slobodne i jake ličnosti. Na feudalnom su se dvoru, naime, prilike izmijenile, trebalo je odgojiti novi krug kraljevih podanika i službenika. A da bi taj odgoj bio uspješan, trebalo ga je prilagoditi novim potrebama, odrediti koje će ljudske vrijednosti najviše odgovarati idealima — kako svjetovnim, tako i crkvenim. Novi horizonti, koje su humanisti širili i otkrivali sve većem krugu ljudi, mijenjali su poglede na svijet. S druge strane neprestani razdori među visokim plemstvom, između interesa svjetovne i crkvene vlasti, sukobi većih razmjera između evropskih vladara u borbi za prevlast, njihov odnos prema papi kojega žele kao pokrovitelja vlastitih interesa, ali mu se suprostavljaju kad im želi nametnuti svoju volju — sve to odražava jedno nemirno doba. Sa sve većom opasnošću od Turaka formirat će se novi ideal čovjeka koji se očituje u odnosu prema kralju, prema domovini i općem dobru. Uzvišeni cilj stoji pred svima — obraniti zemlju od pustoši koju za sobom ostavljaju Turci, zaštititi kršćansku vjeru od nadolazeće opasnosti. Da bi se to postiglo, potrebno je najprije srediti prilike kod kuće, onemogućiti sukobe sitnih plemića, zapostaviti vlastite interese, povezati crkvenu i svjetovnu vlast, te tako učvrstiti državu da bi se mogla oduprijeti neprijatelju izvana. Papa je također spreman braniti kršćansku zajednicu, on šalje svoje izaslanike zavađenim vladarima opominjući ih da ne gube vrijeme, da nađu zajednički jezik, da ujedine svoje snage protiv opasnog neprijatelja s istoka.

Vergerio je udario temelje za obrazovanje takvih kraljevskih podanika, a Vitez je bio taj koji je svojom ličnošću, svojom idejama i djelatnošću ostvario taj ideal i prenio na mnoge mlade ljude. Stoga ga s pravom smatraju i zovu osnivačem ugarskog humanizma⁶.

U pismima nalazimo te ideje, ali se sagledavaju i rezultati takvog Vitezovog djelovanja, te se opravdano može tvrditi da zbirka predstavlja idejno i sadržajno čvrstu i zaokruženu cjelinu bez obzira na ograničenost u odnosu na vrijeme i količinu pisama.

Prema sadržaju može se izdvojiti nekoliko tema: pisma vezana uz vojne s Turcima, sukobi i pregovori s Friedrichom III, pitanja Zagrebačke biskupije i ostala crkvena pitanja te osobna Vitezova pisma, u kojima se isprepleću ti i drugi sadržaji.

1. *Vojne s Turcima*

Turci prodiru sve dublje u Evropu. Kod Varne 1444. ginu mnogi istaknuti dostojanstvenici — kralj Vladislav, papin izaslanik Julijan Cezarini, varadinski biskup Ivan de Dominis — vojska je u

⁶ T. Kardoš, *Petrarca e la formazione dell' umanesimo ungherese*, Italia ed Ungheria, Dieci secoli di rapporti letterari, Akadémiai Kiadó, Budapest 1967., str. 71

potpunom rasulu. Ne znamo da li je Vitez bio prisutan, ali budući da je stalno bio u kraljevoj pratnji i da je u Krakov išao na čelu izaslanstva sa zadatkom: privoliti Vladislava da se okruni za ugarskog kralja, može se pretpostaviti njegovo sudjelovanje na bojnom polju. Osim toga, u pismu što ga u Hunjadijevo ime piše papi Eugenu IV (I pismo, Pešta 11. svibnja 1445.) daje tako detaljan prikaz bitke da se može smatrati da je bio očevidac.

Javljujući o porazu, Vitez naglašava papi da ih je napustila sreća ali ih nisu ostavile snage. Među recima izranja Hunjadijev lik, lik hrabrog ratnika, kojeg jedan težak poraz ne može obeshrabit. Poraz opravdava time što im je uskraćena pomoć iz Vlaške, Bugarske, Albanije i Carigrada, iako je bila obećana. Mogli su se povući i tako izbjeći bitku, ali bilo ih je stid napustiti pohod u borbi za spas kršćanstva.

U porazu kod Varne splasnulo je mit o velikoj kršćanskoj vojni protiv Turaka u kojoj bi sudjelovali ratnici čitave Evrope. Zapadnoevropski vladari, kao i papa, bit će oprezniji u budućnosti, a na granicama Ugarskog kraljevstva, koje je bilo najugroženije, ratovat će hrabro Janko Hunjadi slaveći pobjede, ali i doživljavati poraze sve do svoje smrti.

Vitez, kao desna ruka Hunjadijeva, piše poslanice papi Eugenu IV (II i III pismo), a zatim Nikoli V (XXXIII, XXXIV, XXXV i XXXVI pismo) moleći za pomoć i neprestano upozoravajući na opasnost s istoka.

U prepisci je s Dubrovačkom republikom (XV pismo) i mletačkim kardinalom Francescom Foscarijem (XVI pismo), koga moli da potpomogne njegovu traženja kod pape.

Dopisuje se i izmjenjuje darove u Hunjadijevo ime s kraljem Alfonsom Aragonskim i njegovim sinom Ferdinandom, koji obećavaju brodove za vojnu protiv Turaka (XXIV, XXX, XXXI pismo). Neposredna veza između kralja Alfonsa i Hunjadija bio je Stjepan Frankopan (XL pismo).

Hunjadi je neprestano u akciji. Neprilike koje Ugarskom kraljevstvu zadaje Friedrich III odvlače ga donekle od Turaka, ali 1448. opet kreće preko Dunava. Vitez je stalno uz njega i na bojnom polju, iako ga srce vuče među rukopise u tišinu Varadinske biskupije. XXXV pismo (17. rujna 1448.), napisano pod šatorom uz obalu Dunava papi Nikoli V u Hunjadijevo ime, predstavlja plan i program vojevanja s Turcima i opisuje ne samo strahote turskih pustošenja i krvavih obračuna s kršćanima nego i svu bezizlaznost položaja u kojem se nalaze zemlje na granici s Osmanlijskim carstvom: *Quandoquidem nullum adversum nos praetermissum est crudelitatis genus et nullum est satis, sive vincamus sive victi simus, hostis semper instat, utpote qui maioribus prope adversum nos odiis certat, quam viribus*⁷.

Neprijatelj je pred vratima, prijeti s kopna i s mora, a oni su prepušteni sami sebi jer niotkuda pomoći nema. I pored iscrpljujućeg razdora u državi — između pristalica Hunjadija i pristalica Celjskih

⁷ Epistolae, str. 53

— oni se ne boje i nadaju se u spas domovine. Mudrost Vitezova čita se među recima, on s mnogo takta moli papu za pomoć stalno naglašavajući da je u pitanju opstanak kršćanstva. Najbolja je pak taktika: napasti neprijatelja na njegovom području, treba, dakle, protjerati Turke iz Evrope.

Međutim, papa Nikola V previše je oprezan, prepušta Hunjadija sudbini i poraz je neminovan — Kosovo 18. X 1448. Taj će poraz i sve nesreće koje su Hunjadija zadesile, ali ga nisu pokolebale: bijeg pred Turcima i zarobljeništvo kod Đurđa Brankovića, Vitez opisati Nikoli Lasockom u XXXIX pismu. Poljski je humanist Nikola Lasocki iz Krakova bio tih godina Hunjadijev izaslanik na papinskom dvoru. Iz pisama se vidi da je posjetio Hunjadija u logoru na Dunavu vjerojatno noseći papinu poruku da pričeka s ratom. Ali Hunjadi je ratnik dušom i tijelom, on se nije mogao povući kad je jednom nešto započeo.

U XLIII pismu, što ga u ime upravitelja, prelata i baruna kraljevstva Vitez piše papi, upozorava da oni više od drugih žele mir, ali kakav mir: *Otio paceque frui, Beatissime Pater, nobis semper in voto fuit, verumtamen illo otio, quod patriae nostrae verum otium parere posset*⁸.

Papa Nikola V svjestan je da je za borbu s Turcima potrebna velika i snažna vojska, da treba povezati evropske vladare i stvoriti čvrsti bedem protiv osmanlijskog osvajanja. Ali u sadašnjim prilikama to više nije tako lako. Osim toga i papa i drugi evropski vladari daleko su, oni nisu na vlastitoj koži osjetili strahote turskog nadiranja. Za njih je to samo boj za zaštitu vjere, dok je za naše krajeve to bitka za goli život, jer je neprijatelj pred kućnim pragom, jer je u pitanju egzistencija. Papa je Hunjadija upozoravao da je najvažnije smiriti nemire u državi, uspostaviti mir s Friedrichom i tek tada krenuti u rat.

Međutim, velika se križarska vojna više neće ostvariti. 1453. past će Carigrad, Hunjadi će i dalje hrabro braniti granice, a kruna njegovih uspjeha bit će 1456. kad će kod Beograda poraziti sultana Mehmeda.

U Bečkom Novom mjestu Vitez će 1455. pred predstavnicima evropskih vladara održati svoje briljantne govore protiv Turaka uz podršku Eneje Silvija Piccolominija, ali bez konkretnijih rezultata⁹.

2. Sukobi s Friedrichom

Friedrich III Habsburški držao je kod sebe malodobnog kralja Ladislava Posthumusa, sina kralja Albrechta, i krunu sv. Stjepana. Odugovlačio je taktizirajući i ne obazirući se na molbe i pregovore s predstavnicima Ugarskog kraljevstva. 1446. godine izaslanstvo se

⁸ Epistolae, str. 62

⁹ J. Vitez Episcopi Varadiensis Orationes in causa expeditionis contra Turcos habitae, item Ae. Sylvi Epistolae ad eundem exaratae 1453—1457. ed. V. Fraknoi, Budapest 1878.

vraća iz Beča neobavljena posla, te Hunjadi, umjesto da se bori s Turcima, kreće na zapad i sukobljava se s Friedrichovim podanicima kod Drave. U pismu Friedrichu (XXI) Hunjadi objašnjava svoj stav i povod ratnih okršaja što su ih izazvali Friedrichovi ljudi. Pismo papi (XXIII) sadrži svu ozbiljnost situacije i očajnički vapaj za mirom: *Vim patimur expertes culpaе gravisque rebus nostris violentia ingeritur. Terra nostra hactenus intestino bello tumida iamiam divino munere parabat conquiescere, solam adversus infideles Europa pellendos solitudinem erectam relinquebat: verum Princeps ille, qui Christiani Regni Augustus appellatur, turbatis addit vulnera et quaesitae paci nova iurgia pronus intorquet, quamvis non dubitet nullum ius sibi in Regno nostro, nullumque commune deberi, praesertim, cum submotam noverit illam causam, qua eidem terrae nostrae et Patriae manum contendebat violentam immitere*¹⁰.

U tih nekoliko rečenica Vitez je iznio uzroke neslaganja s Friedrichom. Nakon Albrechtove je smrti, naime, njegova udovica Elizabeta, sestra Ulrika Celjskog, pristala da se uda za Vladislava Jagela, koji je prihvatio taj prijedlog na nagovor hrvatskih i ugarskih velikaša. No Elizabeta se, donijevši na svijet Albrechtovo posmrće Ladislava, predomislila i sama je uz Friedrichovu podršku novoređenče okrunila za kralja. Tako su u Ugarskom kraljevstvu bila dva kralja sve dok Vladislav nije poginuo kod Varne. Nakon njegove smrti Friedrich i dalje nije puštao iz svojih ruku sada priznatog kralja Ladislava Posthumusa.

Papa šalje svog izaslanika kardinala Carvajala, koji mnogo putuje po Evropi i s velikim ovlaštenjima rješava parnice na licu mjesta i posreduje u mnogim sukobima. Dolazi u Beč sa zadatkom: upostaviti mir i omogućiti pregovore koji bi urodili plodom. Vitez piše Carvajalu i u svoje ime (XXV) objašnjavajući mu uzroke nesporazuma i zakašnjenja hrvatsko-ugarske delegacije. Primirje je uspostavljeno, izaslanici su pozvani u Beč. Iz pisma što ga u ime izabranih izaslanika Vitez piše Friedrichu (XXVI pismo, Budim, 7. veljače 1447). vidi se da taj vladar nije prezao ni pred čim samo da ostvari svoje namjere. U šumama Štajerske neki je Orberber vršio razbojstva. Izaslanici nisu htjeli krenuti dok im Friedrich nije osigurao potpuno sigurno putovanje. Usprkos svemu do sporazuma nije došlo.

Carvajal ne odustaje, traži druge putove do rješenja, Hunjadi ga zove da dođe u Budim (XXVII pismo): *Exsurgat igitur Reverendissima Paternitas Vestra et susceptum pro pace hac laborem aequanimiter idem arbiter, idem dux et comes, idem denique lator eius optatae pacis futurus, continuare velit. Parata inveniet omnia, securitatem, conductum, commeatus et animorum ad pacem magis, quam arma, ardorem*¹¹.

Papin je izaslanik došao u Budim, no nije se postiglo ništa više do prekida vatre, što je omogućilo Hunjadiju da opet pođe na Turke. Do sporazuma je došlo tek 1450. godine uz obostrane ustupke.

¹⁰ Epistolae, str. 38

¹¹ Epistolae, str. 45

3. Pisma vezana uz crkvena pitanja

Kao varadinski biskup Vitez je imao važnu ulogu u crkvenoj upravi i administraciji, tako da je dosta pisama posvećeno izborima i imenovanjima biskupa, te drugim crkvenim poslovima.

Veza između Hunjadija i Viteza, bazirana na prijateljstvu i uzajamnom poštovanju još iz mladosti, kad je u Zagrebačkoj biskupiji jedan započinjao svoju svećeničku, a drugi kalio svoju ratničku karijeru, bila je zapečaćena Vitezovim izborom za varadinskog biskupa. Bez sumnje imao je i zasluga i velikih sposobnosti da upravlja ovom bogatom i važnom biskupijom, ali je ipak Hunjadi kao upravitelj morao privoliti papu da dade svoj pristanak i formalno proglasi Viteza biskupom. Trebalo je, dakle, pisati ne samo papi nego i kardinalima koji su također mogli utjecati na izbor. Pisma IV, V, VI VII, VIII, IX i X iz 1445. namijenjena su papi Eugenu IV, kardinalskom kolegiju, akvilejskom kardinalu, magistru Tadeju, liječniku na papinskom dvoru, i mnogim drugima. U svim se pismima nikad ne spominje ličnost Vitezova nego se upozorava na teško i nesređeno stanje u biskupiji, kojoj je neophodan brižan otac. Tek se u pismima u kojima Hunjadi zahvaljuje (XII, XIII i XIV) tim istim crkvenim dostojanstvenicima spominje izabrana osoba, ali dakako bez imena. Magistru Tadeju piše: *...et revera, quantum nobis promotio personae illius complacuit, tantum immo et amplius liberatio Ecclesiae per personam consecuta*¹².

Jednom će Hunjadi ipak predbaciti Vitezu taj izbor i reći mu: *Ego te pontificem feci, si litteras Giskrae dederis, quas super investitura requirit, in capellanum te redigam*¹³.

Koliko je Hunjadiju bila korisna Vitezova blizina, pokazalo se u 1450. godini — jubilarnoj godini. Papa je, naime, te godine mogao odobriti prodaju oprosta u većim gradovima. Papa Nikola IV, iako je istu molbu odbio španjolskom i francuskom kralju, odobrava da se svima stanovnicima Ugarskog kraljevstva mogu dati oprosti pod uvjetom da cijena bude barem polovica od one koju bi vjernik potrošio na putu do Rima.

Vitezova su pisma postigla cilj (pisma L, LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV), a novac koji je dobiven poslužio je Hunjadiju da barem pokuša stvoriti stalnu vojsku, uvježbati je i opremiti.

Bilo je i manjih sukoba s papom, kao npr. kad je papa imenovao Kapuš Valentina prepoštom u Dömösu i time povrijedio pravo patronata Ugarskog kraljevstva. Hrvatsko-ugarski su se plemići oštro suprostavili, na saboru su predbacili Hunjadiju da nije dovoljno čvrst u obrani državnih prava i časti ugarske krune. Vitez piše papi braneci pravo patronata (pisma LVII, LVIII, LIX, LXVI) i papa povlači svoju odluku.

¹² Epistolae, str. 28

¹³ Iz pisma Eneje Silivija Piccolominiya kardinalu Carvajalu od 1. III 1454. (Fraknoi)

Imenovanju biskupa u Erdelju, Kaloči, Vacu i Baču posvećena su pisma LI, LII, LIII, LIV. Ova su imenovanja bila povezana sa željom da se jedna od tih biskupija dodijeli Lasockom — XLX, XLVI, XLVII i LV pismo.

Lasocki je usrdno i uspješno zastupao interese Ugarskog kraljevstva kod pape tokom 1448. i 1449, ali nostalgija za domovinom uvijek je bila prisutna. Uspjelo mu je isposlovati da od pape dobije biskupiju u Poljskoj te je time razočarao Viteza jer je oklijevao prihvatiti stalan boravak u Ugarskoj. Međutim kralj Kazimir nije prihvatio papino imenovanje i dok se Lasocki dvoumio, zadesila ga je smrt. Vitez je izgubio ne samo suradnika na političkom planu nego i bliskog prijatelja i istomišljenika, s kojim je mnogo vremena proveo razgovarajući i djelujući u Varadinskom humanističkom krugu.

Najviše je ipak briga i poteškoća zadavala Zagrebačka biskupija. Problemima i stanju u toj biskupiji posvećeno je LXX pismo koje Vitez u svoje ime piše papi Nikoli V (20. XII 1450).

U doba biskupa Eberharda i Ivana Zagrebačka je biskupija proživljavala mirno i uspješno razdoblje zahvaljujući svom materijalnom stanju i kulturnom ugledu. Od 1433. nakon smrti biskupa Ivana nastaje period nazadovanja, biskupija postaje izravno poprište interesa najvećih plemićkih obitelji, naročito Talovaca i Celjskih. Kraljica Elizabeta postavlja svoju kreaturu Benedikta Zolyomija, a kralj Vladislav imenuje Demetrija Czupora. Nakon niza neprilika i sukoba, što je odraz nemirnog razdoblja u čitavom kraljevstvu, papa piše Vitezu i moli da mu objektivno prikaže stanje u Zagrebačkoj biskupiji. Vitez je polaskan povjerenjem i zaista objektivno prikazuje teškoće i materijalno i moralno propadanje u toj biskupiji. Opisuje je kao udovicu, a svećenike i puk kao pastorčad. Crkva je, naime, u rukama svjetovnjaka grofova Celjskih koji upravljaju biskupom Benediktom prema svojim željama.

Vitezovo je pismo urodilo plodom. Papa je potvrdio Demetrija, ali će on nastupiti tek nakon Benediktove smrti jer su Celjski i dalje držali biskupiju u svojim rukama. A stanje je tada bilo već tako kritično da ni biskup Demetrije ne može srediti prilike. Zato će 1462. Matija Korvin predlagati i moliti Viteza da preuzme Zagrebačku biskupiju i da joj vrati mjesto i ugled koji joj je uvijek pripadao. Vitez već osjeća breme svojih godina, teško mu je napustiti Varadin i društvo humanista u svome domu. Znao je kakve ga teškoće očekuju u Hrvatskoj. Ipak se, kao što je poznato iz prepiske Matije Korvina i kardinala Carvajala, prihvatio te dužnosti uz uvjet da mu bude ostavljena i varadinska biskupija. Vitez piše Carvajalu i slikovito mu objašnjava svoju bojazan: „Ako se Atlas umori i nije mu u blizini Heraklo da mu pomogne — sve će propasti, a najprije će stradati onaj koji nosi svu tu težinu.“ Vitez je donekle uredio stanje u Zagrebačkoj biskupiji, a 1465. postaje ostrogonski nadbiskup.

4. Vitezova osobna pisma

Prije spomenuta pisma napisana su iz pera kraljevskog kancelara najčešće u Hunjadijevo ime. Nekoliko je slijedećih pisama Vitez napisao osobno svojim prijateljima. Ali i ta pisma ne daju mnogo informacija o njemu samome, njegovo se raspoloženje ili brige mogu tek nazrijeti među rečima.

Nakon promaknuća za varadinskog biskupa zahvaljuje se tarantskom kardinalu, glavnom promotoru (pismo XVII) i govori o brigama i poslovima koje je sad preuzeo.

XVIII je pismo namijenjeno Lasockom, bez datuma je i najvjerojatnije je napisano do Vitezova izbora za biskupa. Spominje neuspješno putovanje; na putu je naišao na razbojnike, te ga je ban Matko Talovac odvratio od studijskog putovanja u Italiju¹⁴. Čini se da je pismo nastalo u jednom kriznom razdoblju Vitezova života. Da li je Vitez bio toliko potresen građanskim nemirima ili ga je uznemirila neka lična tragedija? Duboko je razočaran, ostavljen od prijatelja: *Ignoro, quo consistam gradu? Non pater! Ut omnino oblitus sim conditionis meae, neve inter solidum et lubricum differentiam non esse putem; sed, quia id de statu meo explicare nescio, quod fortasse reputare scio, praesertim dum et nunc aliud apponi mihi atque aliud opponi conspiciam*¹⁵.

Spominje svoje iskreno prijateljstvo prema Lasockom koji je u Ugarskoj ostao najvjerojatnije poslije poraza kod Varne. U Varadinskom se krugu ovaj humanist spominje od 1444. Vitezovo pismo pripada upravo tom periodu. Ovo je jedino pismo u kojem Vitez govori o sebi, u kojem razotkriva svoju ranjenu dušu.

Lasockom je namijenjeno i LVI pismo (siječanj 1450.), ali izražava drugačiji stav prema prijatelju. U toku je, naime, već spomenuta preraspodjela važnih biskupija u kraljevstvu. Lasocki oklijeva prihvatiti ponuđenu čast i time razočarava Hunjadija i Viteza. Vitez mu u blagom tonu predbacuje: *Recte equidem vobis fortunam interdum irasci, qui fortunae favores abnuitis. Magni facio in omnibus modestiam magnanimitatemque vestram verum in hoc uno, ut ex passione quadam loquar, parum nimis, ubi facitis difficultatem in his rebus, in quibus prudens difficultas procul abesse debebat. Plura dicere cuperem et dicam, si datum fuerit aliquando praesenti videre faciem vestram verum haec locutus, sileo amplius de hoc, ne forte obducta exulcerem*¹⁶. Prijatelj ipak ne želi povrijediti bliskog druga. Lasocki je nakon nekoliko mjeseci umro i Vitez vjerojatno nije uspio ostvariti svoju želju da nasamo porazgovaraju i otkriju svoje skrivene misli i nade.

Povezanost Vitezova s domovinom i hrvatskim svećenstvom vidi se iz XIX pisma namijenjenog ninskom biskupu Natalisu. U Varadinu 1447. boravi nesuđeni zagrebački biskup Demetrije koji

¹⁴ Epistolae, str. 32, komentar Ivanićev

¹⁵ Epistolae, str. 32

¹⁶ Epistolae, str. 74

je netom napustio mjesto kninskog biskupa. Prenosi mu vijesti iz daleke Dalmacije. Izrazi poštovanja i naklonosti koje Vitez šalje ninskom biskupu nisu samo izrazi pristojnosti, to je iskrena simpatija prema uglednom i obrazovanom biskupu-doktoru teologije, koji u dalekom Ninu nastoji pomoći i zaštititi Hunjadijeva i Vitezova štićenika. Vitez bi ga rado posjetio: *Enimvero, si unquam provinciam tuam intueri licebit, ampliora honori tuo exhibere, quam eloqui, in animo est*¹⁷.

Sasvim je drugačije pismo Nikoli Bariću (LXX, Zalard, 20 siječnja 1451.). Ovdje upoznajemo Viteza kao duhovitog i malo podrugljivog prijatelja. Nikola se Barić vratio iz Italije ponosan što je stekao naslov doktora. Vitezu se nije odmah javio nego tek kasnije pismom u kojem mu spočitava njegovu škrtost. U Vitezovu odgovoru ima dosta oštrica, pred nama je mecena koji brižno prati napredovanje svojih štićenika, koji se veseli njihovu napretku i svaki njihov uspjeh smatra i svojim uspjehom, ali u ovom slučaju želi malo smiriti svog štićenika i spustiti ga na zemlju. Zove ga da brzo dođe u Varadin da pokaže svoje znanje i upozorava ga: *Sed certe, quia cum veteranis Bancariis, novo Doctori manus conserenda est, vide, ne forte hi, quod olim de lassis bobus dicitur, fortius figant pedem*¹⁸.

No Barić je vjerojatno opravdao nade koje su u njega polagane, jer je 1453. kralj imenovao Hunjadija vrhovnim vojskovođom, Viteza kancelarom, a Barića (Barius) potkancelarom.

O Janusu Pannoniusu Vitez piše samo u dva pisma (LXXIV i LXXV). U ožujku 1451. Pannonius je boravio kod ujaka u Varadinu, došavši na kratko vrijeme iz Ferrare. Vitez je zadovoljan razvitkom nadarenog dječaka. Piše kratko pismo njegovom učitelju Guarinu i izražava svoje zadovoljstvo te ga ponovo šalje k njemu toplo ga preporučujući. Pannonius se rado vraća u krug svojih prijatelja. Kako je bezbrižno provodio dane, pokazuje nam i drugo Vitezovo pismo namijenjeno modenskom biskupu, kojim zahvaljuje što je Pannoniusu posudio izvjesnu svotu novaca premda nije lično poznao njegova ujaka — Viteza. Guarino, naime, nije htio pustiti da se Pannonius vrati u Varadin jer mu je bio dužan dosta novaca. Modenski je biskup sam izravnao dug i Vitez mu zahvaljuje u nadi da će imati prilike da mu se oduži. Laskalo mu je što je toliko poznat i izvan granica Hrvatske i Ugarske.

LXXVI pismo magistru Tadeju iz Treviza posvećeno je također financijskom problemu. Tadej, liječnik na papinskom dvoru, pisao je, čini se, Vitezu i uvijeno tražio od njega još darova za svoje zasluge prilikom Vitezova izbora za varadinskog biskupa. Vitez je ogorčen ne samo zahtjevom nego i načinom na koji mu Tadej predbacuje, te mu piše pismo, u kojem je i sam konkretniji nego inače: *Nam quidquid ab amico dicendum est, satius foret, si suis accomodatīs verbis ipsa res*

¹⁷ Epistolae, str. 33

¹⁸ Epistolae, str. 98

*diceretur. Hoc sane amicorum unicum est et maius indicium, ut in his, quae vicissim intercedunt, sint pulchra vel aspera nudo sermone decerent*¹⁹.

Najviše je Viteza povrijedilo kad mu je Tadej predbacio da je njegovom zaslugom postao biskup, i to ne samo zalaganjem kod pape i kardinala nego i utjecajem na brojne neprijatelje u samom kraljevstvu. Vitez duhovito traži od njega da mu imenuje sve suparnike kako bi ga on mogao od njih zaštititi, kad ga put nanese u Ugarsku. No Tadej još može biti potreban, Vitez s njime ne prekida vezu i obećava da će uvijek nastojati da ga Tadej ne pretekne niti dobročinstvima niti prijateljstvom, ali ga moli da mu sve što želi od njega, saopći iskreno i otvoreno.

Jedno od najljepših pisama u ovoj zbirci svakako je XX pismo namijenjeno nepoznatom dubrovačkom plemiću:

NOBILIS AMICE DILECTE,

*Nuper familiari colloquio Tuo, nunc vero literis quamplurimum delectatus sum, in quibus sermo ipse, veluti quidam locuples testis humanitatis Tuae, notam charamque virtutem Tuam magis ac magis apud me reddidit amabilem. Quam od rem optarem et Ego qualitatem potius affectus mei quam sermonem Tibi nunc referre, ut doctus magis disceres, quantum potens sit benivolentiae conditio rebus ipsis aptius quam verbis amica certamina evincere. Enitar certe ne, uti in institutione amicitiae Tu prior, ita in persecutione et superior fias. Sufficiat nunc adstipulari in hoc foedere, ut de caetero tutius confidas et recurras, si opus fuerit ad affectum non modo paratum, sed occurrentem votis tuis. Vale*²⁰.

U zbirci nema podataka kome je Vitez napisao to pismo. Ivanić tome pismu ne daje komentar. Vitez je, naime, iskoristio boravak dubrovačkih izaslanika u Debrecinu te je uz službena pisma poslao pozdrav prijatelju. Vjerojatno je to neki od humanista koji se revno bavio i književnim radom jer Vitez spominje ljepotu njegova jezika. Pismo je ovdje doneseno u cjelini jer je karakteristično za Vitezov stil. Rečenice su najčešće dosta dugačke, nižu se i isprepliću zavisne rečenice. Upotreba raznih stilskih figura čini katkad tekst pomalo nejasnim. Česta je upotreba arhaizama i neologizama. Težnja k apstraktnom izražavanju uvijek je prisutna u pismima, tako da je Ivanićev komentar bio zaista neophodan. To se može opravdati ne samo kao stilska osobina nego i kao opreznost da štogod suviše ne bude rečeno. Nije to samo oprez i skromnost političara, to je čin samokritičnosti umnog i obrazovanog čovjeka koji ne želi sebe, svoje misli i djela izlagati svakome, a osobito ne onima koji mu nisu bili ravni niti po znanju niti po horizontima koji su se otvarali humanističkim krugovima. Kad u predgovoru piše arhiđakonu, jasno je da ne želi da ga drugi ocjenjuju: *In eius tamen calce, hanc unam Tibi conditionem*

¹⁹ Epistolae, str. 102

²⁰ Epistolae, str. 34

*edici perferas, ut volumen hoc intra privatae lectionis terminos fido custode communias. Ne per te foras migrandi fores facile inveniatur, neve eorum prostituantur examini, apud quos studia nostra optaremus conferre libentius quam proferre*²¹. Taj je stav očit i po tome što osim ove zbirke pisama i govora koje je održao na kongresu u Bečkom Novom mjestu nije ništa izdano pod njegovim imenom. A znamo da je doživio 67 godina, da je neprestano bio u centru kulturnih događaja, i to najčešće kao spiritus movens. Prisutan je u mislima i djelima mnogih istaknutih evropskih političara, pisaca i učenjaka. Mnogi su stvarali na njegov poticaj i pod njegovim okriljem²². Možda se ni pjesnički dar Janusa Pannoniusa ne bi bio razvio do tako punog zamaha da nije bilo ujakove podrške, niti bi Nikola Modruški napisao svoj „Dijalog o sreći smrtnika“ da ga boravak u Varadinu i razgovori s Viteзом i drugim humanistima iz varadinskog kruga nisu inspirirali. Poznati astronomi i astrolozi rade za njega; Vespasiano da Bisticci, poznati firentinski izdavač, neprestano je u kontaktu s Viteзом. Svoje poštovanje prema Vitezu i njegovim sposobnostima Bisticci je najbolje pokazao uvrstivši ga među istaknute ljude XV stoljeća i opisavši njegov život u svojoj knjizi²³. Spominje među ostalim kako je pomno i ne štedeći ni novac ni vrijeme Vitez skupljao kodekse i davao prepisivati djela antičkih autora. Njegova je knjižnica uvelike obogatila Corvinu. Vitez je osnovao i bio prvi kancelar visoke škole u Bratislavi koja je pod imenom Academia Istropolitana započela radom 1467.

Poslavši, dakle, svoja pisma u svijet, Vitez humanist i prosvjetitelj pobijedio je Viteza—samokritičnog i opreznog intelektualca. Pobijedila je želja da i na taj način pridonesu formiranju mladih naraštaja, da djelić svoga znanja i umijeća prenese na druge, da u mladima zapali iskru težnje za potvrđivanjem najboljih ljudskih vrlina i sposobnosti, težnje koja je u njemu buktjela snažnim plamenom i koju on sam u svoj njenoj kompleksnosti naziva jednom riječju — humanitas.

Zagreb.

Olja Perić.

RIASSUNTO

Olja Perić: RACCOLTA DI LETTERE DI IVAN VITEZ DA SREDNA

Nell' articolo viene presentata la raccolta di lettere di Ivan Vitez da Sredna (1405 — 1472). Il Vitez iniziò la sua carriera comme modesto canonico nella diocesi di Zagabria, ma poi svolse un ruolo molto importante nell' Impero ungherese come maestro e consigliere del re Matija Korvin nonché come arcivescovo di Strigonia.

²¹ Epistolae, str. 16

²² Abel Jenő, Adalekok a humanismus történetéhez Magyarországon, Budapest 1880. U knjizi se među ostalima nalaze pisma upravljena Vitezu iz pera Nikole Modruškog (str. 167), Ivana Müllera Regiomontanusa (str. 168), Ivana Argiropulusa (str. 170), Galeotta Marzija (str. 172).

²³ Vespasiano da Bisticci, Vite di uomini illustri del secolo XV, Firenze 1859, str. 218.

Nelle lettere scritte tra il 1445 e il 1451 è presentato un ritaglio dell'attività del Vitez. Le lettere trattano i seguenti temi:

1. Guerre con i Turchi
2. Conflitti con Federico III
3. Questioni della chiesa
4. Lettere presonali del Vitez

Le lettere in cui il Vitez si presenta come umanista sono, sebbene poche, le più interessanti, proprio perché il Vitez svolse un ruolo decisivo nel campo dell'istruzione e della scienza sul territorio della Croazia settentrionale e dell'Ungheria: adunava molti prominenti scienziati di vari paesi, fondò l'Accademia Istropolitana e perciò viene considerato a ragione fondatore dell'umanesimo ungherese.